

До високого рівня не було віднесено дітей, у яких були б розвинуті операції розуміння денотативного значення слів; які були б здатні виокремлювати комплекс ознак у предметі, узагальнювати їх і вводити у систему відомих категорій і понять – давали б словникове визначення слову.

Висновки з проведеного дослідження. Здійснене емпіричне дослідження дало змогу констатувати, що у переважної кількості дітей старшого дошкільного віку частково розвинені операції розуміння денотативного (референтного) значення слів, що ми пов'язуємо з такими причинами: нерозвиненість у дітей операції виокремлення диференціальних ознак, на основі яких встановлюється значення слова; нерозвиненість мисленнєвих операцій аналізу, абстрагування й узагальнення; низький стан розвиненості системи вербально-логічних зв'язків, які «стоять» за словом; нерозвиненість семантичних полів лексичної системи індивідуальної мови дитини; незрілість синтагматичного й парадигматичного апаратів мовлення, які беруть участь у тлумаченні значення слова; нерозвиненість аудіювальної операції гальмування позамовних факторів, які впливають на розуміння значення

слова; обмежений сенсорно-перцептивний і мовно-мовленнєвий досвід дитини.

З'ясовано, що діти старшого дошкільного віку по-різному розуміють і витлумачують денотативне значення слів. Неоднакове розуміння дошкільниками одних і тих же мовних одиниць пояснюємо тим, що у них сформовано різний життєвий досвід, різні знання про об'єктивну (навколишню) дійсність. Тобто дитина оволодіває словом у тому значенні, в якому це слово «входить» і функціонує в її життєвому та мовно-мовленнєвому досвіді. Відтак, з опорою на попередній життєвий і мовно-мовленнєвий досвід, вона витлумачує денотативне значення слова.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: АСТ Астрель, 2011. 637 с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Москва: Изд-во МГУ, 1974.
3. Леонтьев А.Н. Психолингвистические проблемы семантики. Москва: Наука, 1983.
4. Лурия А.Р. Язык и сознание / под ред. Е.Д. Хомской. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1998. 416 с.

УДК 373.5.064.3:159.9.072.43

ДИНАМІКА ВЗАЄМОДІЇ В УЧНІВСЬКИХ ГРУПАХ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Хоменко Є.Г., аспірант кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті здійснено послідовне теоретичне й практичне вивчення складного процесу взаємодії учнів середньої школи. Також представлені результати емпіричного дослідження взаємодії протягом трирічного періоду часу методом соціометрії. Подано інтерпретацію дослідження та розглянуто кількісні характеристики взаємодії за певними критеріями. Детально проаналізовані особливості змін у взаємодії учнів протягом трьох років.

Ключові слова: *взаємодія, міжособистісна взаємодія, соціальна взаємодія, підлітковий вік, соціометрія.*

В статье представлено теоретическое и практическое исследование процесса взаимодействия между учениками средней школы. Также представлены результаты эмпирического исследования взаимодействия на протяжении трехлетнего периода времени с помощью метода социометрии. Подана интерпретация исследования, а также рассмотрены количественные характеристики взаимодействия по определенным критериям. Детально проанализированы особенности изменений во взаимодействии учеников средней школы на протяжении данного периода.

Ключевые слова: *взаимодействие, межличностное взаимодействие, социальное взаимодействие, подростковый возраст, социометрия.*

Khomenko Ye.H. DYNAMICS OF INTERACTION IN THE SECONDARY SCHOOL STUDENT GROUPS

This article presents a theoretical and practical study of the process of interaction between high school students. In addition, the results of an empirical study of the interaction over a three-year period using the sociometry method are presented. The interpretation of the study is given, and the quantitative characteristics of

interaction criteria are considered. Details of the changes in the interaction of high school students throughout this period are analyzed.

Key words: *interaction, interpersonal interaction, social interaction, adolescent age, sociometry.*

Постановка проблеми. Останнім часом відбуваються різкі зміни в освітній системі, що сприяє зміні взаємодії між її підсистемами та всередині цих підсистем. Пріоритети освіти насамперед націлені на самостійне здобуття знань учнями, що саме по собі виключає взаємодію між учасниками навчально-виховного процесу. Завдання школи сьогодні – передати певну суму знань, а не навчити спілкуватися і взаємодіяти між собою. Проте значну роль у розвитку й діяльності школярів відіграє саме взаємодія як з однолітками, так і з учителями. Особливо гостро стоїть питання взаємодії між учнями шкільних класів у середній школі, адже вони перебувають у перехідному віковому періоді (так званий молодший підлітковий вік), який сам по собі передбачає провідною діяльністю інтимно-особистісне спілкування. Тож виходить, що ефективна взаємодія між однокласниками є необхідним компонентом успішного розвитку особистості підлітка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії в учнівських групах середньої школи, вік учнів якої збігається з молодшим підлітковим, завжди цікавила як педагогів, так і психологів. Серед класиків слід згадати Л. Виготського, Л. Божович, Т. Драгунову, Д. Ельконіна, М. Кле, І. Кона, А. Мудрика, Д. Фельдштейна, М. Лісіну, Г. Крайг, Д. Бокум.

Серед сучасних дослідників необхідно згадати Л. Велитченка, М. Камінську, К. Седих, Т. Куницю, Н. Сергееву. Зокрема, Т. Куниця розглядає особливості соціальної взаємодії підлітків, Н. Сергеева розглядає особливості взаємодії молодших підлітків у малих групах, К. Седих вивчала особливості делінквентних підлітків, психологію взаємодії систем «школа» і «сім'я». До проблеми взаємодії школярів звернені роботи багатьох учених (Л. Байборода, М. Обозов, Ф. Фрадкін та ін.), які фіксують низку характеристик взаємодії.

Постановка завдання. Виходячи з того, що взаємодія між підлітками є важливою частиною їхнього життя і є провідною діяльністю, ми спробували дослідити особливості взаємодії методом соціометрії між учнями середньої школи протягом певного періоду, щоб зрозуміти динаміку перебігу взаємодії між однокласниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з особливостей підліткового віку, провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування, а соціальна

ситуація розвитку передбачає зміщення акцентів у взаємодії – спілкування з однолітками переважає над спілкуванням зі значущими дорослими. Навчання відходить на другий план, а думка однолітків є провідною в прийнятті рішень. Так, на думку Л. Божович, процес спілкування з однолітками впливає на процес соціалізації дитини, причому цей процес починається набагато раніше початку підліткового віку. Цей вплив проявляється з початком соціального життя дитини й виконує на попередніх і підлітковому віковому етапі схожі функції: можливість розвинути навички, необхідні для адекватних взаємодій з однолітками й здатність розділяти з ними спільні заняття, інтереси й почуття. У концепції Д. Ельконіна підкреслюється думка про те, що для підліткового віку характерний пріоритет дитячої спільноти над дорослою. Саме в групі однолітків створюється нова соціальна ситуація розвитку особистості. У ній підліток галузь моральних норм, на основі яких будуються соціальні взаємодії [1].

Серед багатьох проблем, що виникають у вивченні соціальної взаємодії, варто звернути особливу увагу на такі, що стосуються розкриття структури психологічної взаємодії школярів як між собою, так і з іншими елементами системи «школа», обґрунтування змісту її компонентів; визначення зв'язків і функцій компонентів психологічної взаємодії учнів; окреслення підходів і принципів формування компетентності взаємодії школярів [3; 5].

Дослідження особливостей взаємодії в групах прийнято здійснювати за допомогою соціометричного методу, розробленого американським психіатром і соціологом Дж. Морено. Він убачав завданням соціометрії вивчення внутрішньої структури соціальних груп, порівнюючи їхню будову з ядерною будовою клітини [4]. Якщо ж ідеться про учнівський колектив, то доцільним буде використовувати модифікацію соціометричного дослідження Я. Коломінського, у результаті якого виявляються бажання дитини бути задіяною в спільній діяльності з кимось, визначаються переважні вибори та їх взаємність [2].

У своєму дослідженні ми звертаємо увагу на два основних критерії в учнівських виборах – діловий і емоційний. Перший критерій стосується пріоритетних соціометричних виборів у навчанні, другий критерій – емоційний, який передбачає дружні стосунки.

Першим показником, який брався до уваги, є соціометричний статус. Соціометричний статус розглядається як положення особистості в системі міжособистісних відносин і визначається числом виборів або переваг, які одержує кожний член групи за результатами соціометричного опитування (Я. Коломінський). Соціометричні статуси розподіляються на 4 групи: «Зірки» (учні, які отримали 6 і більше виборів і відповідно потрапили до першого кола соціомішени), «Ті, кому віддають перевагу» (учні, які отримали 3–5 виборів і знаходяться в другому колі), «Прийняті» (учні, які отримали 1–2 вибори – третє коло соціомішени) і «Не прийняті» (учні, що не отримали жодного вибору (так звані ізольовані) – четверте коло соціомішени). Після виявлення статусних позицій учнів, ми обраховували певні соціометричні критерії: рівень благополуччя групи (далі – РБ), коефіцієнт взаємності (далі – КВ), коефіцієнт задоволеності стосунками в групі (далі – КЗС), індекс ізольованості (далі – ІІ).

Рівень благополуччя (РБ) обраховувався шляхом відношення позитивних статусних категорій (першої й другої) до негативних (третьої й четвертої). Якщо цей показник буде вище одиниці, то це свідчить про високий рівень благополуччя й переважання позитивних статусів у групі.

Коефіцієнт взаємності (КВ) обраховується шляхом співвідношення взаємних виборів у групі й загальної кількості виборів. Цей показник є дуже важливим, адже показує характер стосунків у групі. Може бути показником дійсної згуртованості, прив'язаності, дружби в групі й одночасно свідчити про роз'єднання групи на інші мікрогрупи. Значення цього коефіцієнта свідчить про 4 рівні взаємності: I – КВ = 15–20% (низький), II – КВ = 21–30% (середній), III – КВ = 31–40% (високий), IV – КВ = 40% і вище (дуже високий).

Коефіцієнт задоволеності стосунками в групі (КЗС) обчислюється шляхом співвідношення кількості взаємних виборів у групі до загальної кількості учнів. Значення цього показника розподіляють за рівнями: I – КЗС = 33% і нижче – низький, II – КЗС = 34–49% – середній, III – КЗС = 50–65% – високий, IV – КЗС = 66% і вище – дуже високий.

Індекс ізольованості групи (ІІ) – відношення кількості «не прийнятих» дітей до загальної кількості учнів групи. Значення розподіляються за рівнями: 5–6% – низький; 15–25% – середній, більше 25% – високий [2].

Соціометричне дослідження – це так звана зрізова методика, яка свідчить про вза-

ємодію в групі в певний момент. У нашому дослідженні ми намагалися прослідкувати динаміку змін і розвитку взаємодії протягом певного періоду часу (протягом трьох років). Таким чином, наше дослідження можна вважати лонгітюдним, адже ми проводили одне й те саме соціометричне дослідження тричі, починаючи з п'ятого класу й закінчуючи сьомим, щоб прослідкувати, чи змінилася взаємодія між однокласниками протягом цього часового періоду.

Наше дослідження проводилося на базі однієї з полтавських гімназій. Контингент досліджуваних учнів – учні середньої школи з 5 й до 7 класу, тобто молодші підлітки. Дослідження проводилося з 2010 по 2013 рік, загальна кількість учнів – 91, із них 45 хлопчиків і 46 дівчат. Усі класи зашифровані літерами алфавіту від «А» до «В».

Перейдемо до розгляду результатів соціометричного дослідження в «А» класі. Загальна кількість учнів у класі – 36 (табл. 1).

Спочатку варто проаналізувати показники цього класу за діловим критерієм. Як видно з підсумкової таблиці, статусні позиції розташовані так, що в 5 класі 6 учнів – «зірки», 8 – «ті, кому віддають перевагу», 11 – «прийняті» й 11 – «не прийняті». Тож кількість позитивних статусів – 14, а негативних – 22, відповідно рівень благополуччя в групі – 0,63, адже в колективі переважають несприятливі статусні позиції. Відповідно й рівень ізольованості є високим (31%), адже 11 учнів не отримали жодного вибору серед однокласників. У 6 класі картина істотно змінилася: «зірок» – 4, «тих, кому віддають перевагу» – 15, «прийнятих» – 6 і «не прийнятих» – 11. Спостерігається більш позитивна картина, адже сприятливих статусних категорій (I і II) стало більше – 19, а негативних – 17. Тож із перевагою позитивних статусів змінився й рівень благополуччя в групі (став високим). Рівень ізольованості, як і раніше, залишається високий – 31%, як і раніше, 11 учнів не отримали жодного вибору однокласників. У 7 класі статусні позиції погіршуються, адже «зірок» стає 4, «тих, кому віддають перевагу» – 9, «прийнятих» стає також 9 і «не прийнятих» – 12. Як наслідок, рівень благополуччя в групі стає 0,7 – це низький показник, адже спостерігається перевага негативних статусів у групі (III і IV), 21 учень. Індекс ізольованості також збільшився в негативний бік – 33%, адже «не прийнятих» учнів стало 12. Коефіцієнт взаємності в класі залишається низьким протягом трьох років (10–9%), що свідчить про малу кількість учнів, які мають взаємні вибори. Коефіцієнт задоволеності стосунками в класі за діловим критерієм та-

Таблиця 1

Результати соціометричного дослідження в класі «А» в динаміці

Показник порівняння	5 «А» клас 2010–2011 н. р.		6 «А» клас 2011–2012 н. р.		7 «А» клас 2012–2013 н. р.	
	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій
«Зірки»	6	5	4	4	6	8
«Ті, кому віддають перевагу»	8	11	15	14	9	10
«Прийняті»	11	15	6	13	9	10
«Неприйняті»	11	5	11	5	12	8
Індекс ізольованості	31% (високий)	14% (середній)	31% (високий)	14% (середній)	33% (високий)	26% (високий)
Рівень благополуччя	0,63 (низький)	0,8 (низький)	1,1 (високий)	1 (середній)	0,7 (низький)	1 (середній)
К-ть взаємних виборів	9	15	8	13	8	14
Загальна к-ть виборів	87	91	87	91	87	93
Коефіцієнт взаємності	10% (низький)	17% (низький)	10% (низький)	14% (низький)	9% (низький)	15% (низький)
Коефіцієнт задоволеності	25% (середній)	42% (середній)	25% (низький)	36% (середній)	22% (низький)	39% (середній)

кож знижується протягом цього відрізка часу. У 5 і 6 класах показник дорівнює 25%, що відповідає середньому рівню задоволеності, а в 7 класі знижується до 22%, відповідно рівень задоволеності стає низьким. Отже, учні класу не задоволені взаємодією один з одним у навчальному процесі.

За емоційним критерієм в «А» класі ситуація є такою. Розподіл соціометричних статусів у 5 класі: «зірками» виявилися 5 учнів, «тими, кому віддають перевагу» – 11, «прийнятими» – 15 і «не прийнятими» – 5. Отже, негативних статусів у групі більше – 20, відповідно рівень благополуччя нижче (1–0,8) – що свідчить про низький рівень благополуччя. Кількість не прийнятих показує нам індекс ізольованості в групі – 14%, що відповідає середньому рівню. У 6 класі 4 «зірки», 14 «тих, кому віддають перевагу», 13 «прийнятих» і 5 «не прийнятих». Рівень благополуччя дорівнює 1, адже позитивних і негативних статусів рівна кількість. Індекс ізольованості – 14%, що відповідає середньому рівню. У 7 класі соціометричних «зірок» стає 8, що значно більше, аніж у попередні роки, «тих, кому віддають перевагу» – 10, «прийнятих» – також 10, «не прийнятих» – 8. Тож бачимо знову однакову кількість позитивних і негативних статусів у групі (по 18), отже, рівень благополуччя знову дорівнює 1. Збільшується індекс ізольованості, який дорівнює 26% (високий рівень), адже дітей, які не отримали жодного вибору, – 8. Порівнюючи показники коефіцієнта взаємності та коефіцієнта задоволеності протягом визначеного періоду, можна сказати, що КВ протягом трьох років знаходиться на низькому рівні, адже незначна кількість учнів має взаємні вибори в класі, проте спостерігається незначне зниження взаємності, оскільки в 5 класі це 17%, у шостому класі – 14%, а в сьомому – 15%. Рівень задоволеності стосунками знаходиться на середньому рівні протягом усього відрізка часу (42%, 36%, 39% відповідно). Це може свідчити про те, що учні класу відносно задоволені своїм становищем у класному колективі й знаходяться в дружніх стосунках із частиною однокласників.

Порівнюючи результати, отримані за діловим і емоційним критерієм, можемо припустити, що дружні стосунки класу кращі, аніж ділові в ході навчального процесу. Так, спостерігається тенденція, що в 6 класі за діловим критерієм статусні позиції покращуються, проте

в 7 класі знову ж таки стають попередніми. За емоційним же критерієм бачимо тенденцію до збільшення кількості «зірок» у класі, проте збільшення й «не прийнятих також». Можна припустити, що в класі є декілька мікрогруп на чолі з «зірками», які не помічають інших дітей, і взаємодія відбувається лише таким чином. Відповідно рівень благополуччя за діловим критерієм спочатку був низьким, потім у 6 класі підвищився і в 7 знову став низьким, адже негативні статуси переважають за рахунок великої кількості «не прийнятих». За емоційним критерієм загалом бачимо поліпшення, адже рівень благополуччя в класі з низького перетворився на середній, кількість позитивних і негативних статусів є однаковою. Індекс ізольованості за діловим критерієм є високим протягом усього періоду, а за емоційним спочатку був середнім, а в 7 класі став високим, адже збільшилася кількість «не прийнятих». Рівень задоволеності стосунками в групі за діловим критерієм змінюється із середнього до низького, а за емоційним критерієм залишається середнім протягом усього періоду. Можемо припустити, що взаємодія в класі відбувається частково, у невеликих мікрогрупах, адже лише частина класу задоволена взаємодією як у навчанні, так і в позанавчальний час, про це свідчить і мала кількість взаємних виборів. Слід наголосити на стабільно великій кількості «не прийнятих» у класі, як за емоційним, так і за діловим критерієм; це може означати, що взаємодія відбувається лише мікрогрупами на міжособистісному рівні навколо так званих «зірок», з якими всі прагнуть спілкування, або діадами й тріадами між «прийнятими» та «тими, кому віддають перевагу».

У другому досліджуваному класі «Б» соціометричні результати мають такий вигляд. Загальна кількість учнів у класі – 31 (табл. 2).

Почнемо розгляд соціометричних статусів за діловим критерієм у «Б» класі. Соціометричних «зірок» у 5 класі налічується 2, «тих, кому віддають перевагу» – 14, «прийнятих» – 8, «не прийнятих» – 7. Можна помітити переважну кількість позитивних статусів, отже, і рівень благополуччя дорівнює 1,1, що свідчить про високий рівень. Одночасно спостерігається велика кількість «не прийнятих», без жодного вибору, а звідси й середній індекс ізольованості – 23%. У 6 класі – 6 соціометричних «зірок», «тих, кому віддають перевагу» – 8, «прийнятих» – 8 і «не прийнятих» – 9, кількість позитивних виборів – 14, а негативних – 17, тому рівень благополуччя

Таблиця 2

Результати соціометричного дослідження в класі «Б» в динаміці

Показник порівняння	5 «Б» клас 2010–2011 н. р.		6 «Б» клас 2011–2012 н. р.		7 «Б» клас 2012–2013 н. р.	
	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій
«Зірки»	2	2	6	1	8	4
«Ті, кому віддають перевагу»	14	16	8	15	5	9
«Прийняті»	8	10	8	10	7	15
«Неприйняті»	7	3	9	5	11	3
Індекс ізольованості	23% (середній)	10% (низький)	29% (високий)	16% (середній)	36% (високий)	9% (низький)
Рівень благополуччя	1,1 (високий)	1,4 (високий)	0,82 (низький)	1,1 (високий)	0,72 (низький)	0,72 (низький)
К-ть взаємних виборів	11	15	4	14	7	15
Загальна к-ть виборів	73	74	70	74	73	82
Коефіцієнт взаємності	15% (низький)	20% (низький)	6% (низький)	19% (низький)	10% (низький)	18% (низький)
Коефіцієнт задоволеності	35% (середній)	48% (середній)	13% (низький)	45% (середній)	23% (низький)	48% (середній)

є низьким і дорівнює 0,82, адже є істотна перевага негативних статусів. Також слід відзначити велику кількість «не прийнятих» учнів, звідси й високий індекс ізольованості – 29%. У 7 класі «зірками» є 8 учнів, «тими, кому віддають перевагу» – 5 учнів, «прийнятими» – 7 учнів і «не прийнятими» – 11 учнів. Звідси рівень благополуччя дорівнює 0,72 і є низьким, адже можна помітити перевагу III і IV статусів, які є не сприятливими. Знову ж таки є велика кількість дітей, які не отримали жодного вибору, і звідси – високий рівень ізольованості – 36%. Коефіцієнт взаємності в 5 класі – 15%, у 6 класі – 6% і в 7 класі – 10%. Усі ці значення свідчать про низький рівень взаємності й невелику кількість взаємних виборів у класі. Коефіцієнт задоволеності стосунками в 5 класі – 35% і є середнім показником, у 6 класі – 13%, що відповідає низькому рівню задоволеності, а в 7 класі – 23%, що теж є низьким показником. Отже, більшість учнів не задоволені взаємодією з однокласниками, не мають взаємних стосунків і прагнуть до спілкування.

За емоційним критерієм можна побачити таке. У 5 класі соціометричними «зірками» є 2 учні, «тими, кому віддають перевагу» – 16 учнів, «прийнятими» – 10 учнів і «не прийнятими» – 3. Рівень благополуччя в групі дорівнює 1,4, що відповідає високому рівню за рахунок переваги позитивних статусів, а саме «тих, кому віддають перевагу». Індекс ізольованості є низьким (10%), адже всього 3 учні є «не прийнятими». У 6 класі «зіркою» виявився 1 учень, «тими, кому віддають перевагу» – 15 учнів, «прийнятими» – 10 учнів і «не прийнятими» – 5. Рівень благополуччя в групі – 1,1, адже знову переважають позитивні статуси. Проте збільшилася кількість «не прийнятих» – 5, звідси й середній рівень ізольованості – 16%. У 7 класі можемо побачити 4 «зірки», 9 «тих, кому віддають перевагу», 15 «прийнятих» і 3 «не прийнятих» учні. Звідси бачимо перевагу негативних статусів (III і IV), а отже, рівень благополуччя – 0,72. Проте кількість «не прийнятих» учнів – 3, тому індекс ізольованості – 9%, що відповідає низькому рівню. Що стосується динаміки рівня взаємності в класній групі, то вона є стабільно низькою (20%, 19%, 18% відповідно), що може свідчити про існування невеликих мікрогруп, усередині яких відбувається дружнє спілкування, а глобально взаємодія не відбувається. Рівень задоволеності стосунками в класі коливається від 45% до 48%, що відповідає середньому рівню задоволеності. Тож можемо говорити, що в цілому учнів класу влаштовує ситуація із взаємодією на емоційному рівні, хоч і відбувається

вона фрагментарно, у межах невеликих мікрогруп, отже, про згуртованість колективу не йдеться.

Порівнюючи особливості взаємодії за діловим і емоційним критеріями в «Б» класі, можемо сказати, що за діловим критерієм за поточний період збільшується кількість зірок (від 2 до 8), але одночасно збільшується й кількість «не прийнятих» (від 7 до 11), при цьому зменшується кількість «тих, кому віддають перевагу» (відповідно 14, 8, 5) і збільшується кількість «прийнятих» (7, 9, 11). За емоційним критерієм також помічаємо збільшення кількості «зірок» за 3 роки: якщо в 5 класі їх 2, у 6 – 1, то в 7 – 4; зменшення кількості «тих, кому віддають перевагу» (16, 15, 9 відповідно); зростає кількість «прийнятих» (із 10 до 15), кількість же «не прийнятих» коливається від 3 до 5 й знову до 3. Відповідно до соціометричних статусів, за діловим критерієм рівень благополуччя в групі зменшується з високого (у 5 класі) до низького (у 6 та 7 класах), емоційний критерій також із часом змінюється з високого (у 5 та 6 класах) на низький (у 7 класі). Варто відзначити, що індекс ізольованості за діловим критерієм зростає від 5 до 7 класу (23%, 29%, 36%), а за емоційним критерієм, навпаки, знижується (10%, 16%, 9%). Коефіцієнт взаємності й за діловим, і за емоційним критерієм залишається на низькому рівні, проте показники за діловим критерієм (15%, 6%, 10%) дещо нижчі за показники за емоційним критерієм (20%, 19%, 18%). Рівень задоволеності стосунками за діловим критерієм знижується (35%, 13%, 23%) і залишається на низькому рівні, а за емоційним критерієм є середнім протягом усього періоду (48%, 45%, 48%). Отже, можемо говорити про трохи кращу картину в позанавчальний час, підтримання дружніх стосунків, хоч і невеликими мікрогрупами (проте це не заважає задоволеності взаємодії в цілому). Слід наголосити, що більшість дітей має вибори по класу, хоча взаємних виборів дуже мало. Тож взаємодія в класі відбувається фрагментарно. На діловому рівні третина класу перебуває в категорії «не прийняті» а отже, не має авторитету серед однолітків, що може бути пов'язано з їхньою успішністю, проте за емоційним критерієм картина трохи інакша, адже спостерігається зниження кількості «не прийнятих», можливим є спілкування в діадах чи тріадах.

У «В» класі показники соціометричного дослідження є такими. Загальна кількість учнів у класі – 24 (табл. 3).

Як видно із запропонованої таблиці, за діловим критерієм у 5 класі соціометричними «зірками» є 3 особи, «тими, кому

віддають перевагу» – 5, «прийнятими» – 10 і «не прийнятими» – 6. Така кількість «не прийнятих» зумовлює середній індекс ізольованості – 25%, адже четверта частина учнів не отримала жодного вибору від однокласників. Рівень благополуччя групи низький – 0,63, адже переважають негативні статуси («прийняті» і «не прийняті»). У 6 класі «зірок» 2, «тих, кому віддають перевагу» – 8, «прийнятих» – 11 і «не прийнятих» – 3. Бачимо значне зниження індексу ізольованості, адже лише 3 учні не отримали жодного вибору, тому індекс ізольованості – 13%, що відповідає низькому рівню. Рівень благополуччя залишається низьким – 0,71, адже негативні статуси (14) переважають над позитивними (10). У 7 класі 4 «зірки», 4 «тих, кому віддають перевагу», 12 «прийнятих» і 4 «не прийнятих». Отже, індекс ізольованості – 17% (середній), а рівень благополуччя залишається низьким – 0,5, адже I і II статусів усього 8, а III і IV – 16. Рівень взаємності в групі низький протягом усього періоду (10%, 15%, 15%), це означає, що в класі слабка взаємодія між окремими членами й відсутня згуртованість. Рівень задоволеності в 5 класі – низький (21%), у 6 класі – середній (34%), у 7 класі – середній (38%). Цей невеликий ріст показників може бути пов'язаний із тим, що кількість «не прийнятих» протягом трьох років зменшилася, а «прийнятих» – збільшилася, тож з'явилися нові діади у взаємодії класної групи.

За емоційним критерієм можна побачити таке. Соціометричних зірок у 5 класі – 2, «тих, кому віддають перевагу» – 9, «прийнятих» – 11 і «не прийнятих» – 2. Тож рівень благополуччя – 0,84, перевага I і II статусів над III і IV. Індекс ізольованості – 8%, що відповідає середньому показнику. У 6 класі виявлено 2 соціометричні «зірки», 8 «тих, кому віддають перевагу», 12 «прийнятих» і 2 «не прийнятих». Відповідно індекс ізольованості – 8% (низький). Рівень благополуччя 0,71, адже кількість негативних статусів переважає. У 7 класі соціометричний розподіл статусів такий: 4 «зірки», 6 «тих, кому віддають перевагу», 9 «прийнятих» і 5 «не прийнятих». Помітно збільшується кількість так званих ізольованих – 5, а отже, підвищується індекс ізольованості (середній, 21%). Рівень благополуччя – 0,7, адже позитивних статусів – 10, негативних – 14. Коефіцієнт взаємності протягом трьох років змінює своє значення (17%, 16%, 26%). Коефіцієнт задоволеності також змінює своє значення: якщо

Таблиця 3

Результати соціометричного дослідження в класі «В» в динаміці

Показник порівняння	5 «В» клас 2010–2011 н. р.		6 «В» клас 2011–2012 н. р.		7 «В» клас 2012–2013 н. р.	
	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій
«Зірки»	3	2	2	2	4	4
«Ті, кому віддають перевагу»	5	9	8	8	4	6
«Прийняті»	10	11	11	12	12	9
«Неприйняті»	6	2	3	2	4	5
Індекс ізольованості	25% (високий)	8% (низький)	13% (низький)	8% (низький)	17% (середній)	21% (середній)
Рівень благополуччя	0,63 (низький)	0,84 (низький)	0,71 (низький)	0,7 (низький)	0,5 (низький)	0,7 (низький)
К-ть взаємних виборів	5	10	8	9	9	15
Загальна к-ть виборів	52	58	55	57	62	64
Коефіцієнт взаємності	10% (низький)	17% (низький)	15% (низький)	16% (низький)	15% (низький)	26% (середній)
Коефіцієнт задоволеності	21% (низький)	41% (середній)	34% (середній)	38% (середній)	38% (середній)	63% (високий)

Таблиця 4

Результати соціометричного дослідження всієї вибірки в динаміці

Показник порівняння	5 клас 2011–2012 н. р.		6 клас 2012–2013 н. р.		7 клас 2013–2014 н. р.	
	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій	Діловий критерій	Емоційний критерій
«Зірки»	11	9	12	7	18	16
«Ті, кому віддають перевагу»	27	36	31	37	18	25
«Прийняті»	29	36	25	35	28	34
«Неприйняті»	24	10	23	12	27	16
Індекс ізольованості	26% (високий)	11% (середній)	25% (високий)	13% (середній)	30% (високий)	18% (середній)
Рівень благополуччя	0,72 (низький)	0,98 (низький)	0,68 (низький)	0,93 (низький)	0,65 (низький)	0,82 (низький)
К-ть взаємних виборів	25	40	20	36	24	44
Загальна к-ть виборів	214	223	212	222	222	239
Коефіцієнт взаємності	12% (низький)	18% (низький)	9% (низький)	16% (низький)	11% (низький)	18% (низький)
Коефіцієнт задоволеності	28% (низький)	44% (середній)	22% (низький)	40% (середній)	26% (низький)	48% (середній)

в 5 класі він дорівнював 41% (середній рівень), у 6 класі – 38%, що також відповідає середньому рівню, то в 7 класі став 63%, що відповідає високому рівню задоволеності стосунками в групі.

Порівнюючи результати за діловим і емоційним критеріями протягом трьох років, бачимо, що рівень благополуччя за обома критеріями протягом трьох років залишається низьким, адже переважна кількість учнів знаходиться в несприятливих статусних позиціях (III і IV), деякі перерозподіли відбуваються лише в межах сприятливих (I і II) і несприятливих позицій. Так, кількість зірок збільшується до 7 класу, як за діловим, так і за емоційним критеріями. Також за діловим критерієм збільшується кількість «прийнятих», зменшується кількість «не прийнятих». За емоційним критерієм навпаки, кількість «прийнятих» (III) зменшується, а кількість «не прийнятих» (IV) збільшується. Варто відзначити, що індекс ізольованості в 5 класі високий, у 6 знижується й у 7 знову стає високим, а за емоційним критерієм є низьким протягом 5 і 6 класу, проте в 7 класі підвищується до високого рівня. Що стосується рівня взаємності, то за діловим критерієм у 5, 6 й 7 класі він є низьким, проте в 7 класі його значення збільшується (до 15%), за емоційним критерієм він також низький у 5 й 6 класах, але до 7 класу його значення піднімається до середнього рівня (26%), що означає більшу кількість взаємних виборів у групі. Це може свідчити про більш дружні стосунки в 7 класі, про наявність більш міцних угруповань у колективі, які спілкуються й поза межами школи. Така сама тенденція спостерігається і з коефіцієнтом задоволеності, адже за діловим критерієм він змінюється з 21% до 38% (середній рівень), а за емоційним критерієм підвищується із 41% до 63% (високий рівень). Тож можна говорити, що в навчанні взаємодія знаходиться на нижчому рівні, аніж на емоційному рівні (дружні стосунки); у навчанні є лише невелика кількість мікрогруп, які взаємодіють одна з одною, а всі останні – кожен сам за себе. Що стосується дружніх стосунків, то в класі ситуація краща, адже більше дітей взаємодіють один з одним, товаришують у познавчальний час, хоча й спостерігається більша кількість дітей, які не отримали жодного вибору. Тож можна припустити наявність сталих мікрогруп у класі, які є стійкими й захищеними, клас поділений на певні частини, які не взаємодіють одна з одною.

Щоб побачити загальну картину, зведемо результати трьох класів в одну таблицю (табл. 4).

Як видно з таблиці, за діловим критерієм несприятливих статусних категорій (III і IV) більше, ніж сприятливих (I і II) протягом усього періоду дослідження, тож і рівень благополуччя є низьким. За емоційним критерієм також спостерігається низький рівень, проте значення сприятливих категорій усе ж більше. Що стосується індексу ізольованості, то можна побачити, що за діловим критерієм він є високим протягом усіх трьох років, а за емоційним критерієм рівень ізольованості середній, менше дітей ізольовані від спілкування і взаємодії з однокласниками. Що стосується взаємності у взаємодії, то вона є низькою за обома критеріями протягом усього періоду, проте за емоційним критерієм показники є трохи вищими: якщо за діловим – 12%, 9%, 11%, то за емоційним – 18%, 16%, 18% відповідно. Рівень задоволеності також вищий за емоційним критерієм, якщо за діловим він є низьким (28%, 22%, 26%), то за емоційним – середній рівень (44%, 40%, 48%).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, загалом ситуація із взаємодією в досліджуваних класах не є задовільною, адже більшість дітей знаходиться в несприятливих соціометричних категоріях, досить високі показники ізольованості – кількості учнів, яких не обирають узагалі, невелика кількість взаємних виборів по класах, що веде до низького рівня взаємності. Проте можемо вважати, що взаємодія в класах краще відбувається на дружньому (емоційному) рівні. Про це свідчить і зростання кількості взаємних виборів, і зростання кількості «зірок». Можемо припустити, що дружнє спілкування відбувається в мікрогрупах, які сформовані навколо соціометричних «зірок». Ми не можемо говорити про більш великі підгрупи в класах, адже більшість дітей є «прийнятими», тобто мають лише 1 чи 2 вибори. Що стосується навчання, то загалом спостерігається мала кількість взаємних виборів, що може бути пов'язане із зосередженістю на своїх силах і прагненнях учнів і небажанням допомагати й співпрацювати з іншими. Великої уваги потребує той факт, що з часом зро-

стає кількість «не прийнятих» за діловим і особливо за емоційним критеріями, що може свідчити про закритість мікрогруп і небажання спілкуватися з іншими членами колективу. Безумовно, можемо говорити про те, що класні керівники не докладають багато зусиль для подолання подібної ситуації, адже спрямовані педагогічні впливи можуть сприяти зменшенню кількості «не прийнятих» і збільшенню взаємних виборів у класі. Задля оптимізації взаємодії в класній групі можна запропонувати регулярно проводити класні години, спрямовані на згуртованість колективу, використовувати елементи тренінгових занять, пов'язані з розвитком толерантності один до одного; залучати дітей до організаційної роботи, що стосується проведення позашкільних заходів, розподіляючи їх на групи таким чином, щоб «не прийняті» були серед «прийнятих» і «тих, кому віддають перевагу»; у навчальній діяльності прагнути до групової роботи, залучаючи учнів із різним рівнем навчальних досягнень; проводити роботу з «не прийнятими», залучати їх до взаємодії як у навчальних групах, так і в позанавчальних завданнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Божович Л. Учение и общение (подростков). Семья и школа. 1978. № 10. С.52–114.
2. Коломинский Я. Психология детского коллектива. Система личных взаимоотношений. Минск: «Народная асвета», 1984. 239 с.
3. Куниця Т. Соціальна взаємодія підлітків як педагогічна проблема. Теоретико-методичні проблеми виховання. Збірник наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України. К.: 2014. Випуск 18. Книга 2. С. 310–320.
4. Морено Я. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / пер. с англ. А. Боковикова; науч. ред. Р. Золотовицкий. Академ. Проект. М.: Академ. проект, 2001. 383 с.
5. Седих К. Чинники психологічної взаємодії в системі сім'я – школа. Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Максименка. Т. 7. Вип. 4. К., 2005. С. 187–194.